

**ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНАЛЬНОГО СИНТАКСИСУ
ВІДМІНКІВ ГРЕЦЬКОЇ МОВИ
ЕЛЛІНІСТИЧНО-РИМСЬКОГО ПЕРІОДУ
(на матеріалі твору Арріана "Анабазис Александра")**

Лазер-Паньків Олесь Василівна

кандидат філологічних наук

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті розглядаються питання історичного синтаксису грецької мови елліністичного періоду. Увага зосереджується на особливостях функціонального використання відмінків у літературній коїне, пов'язаних із загальними архаїзаторськими тенденціями епохи. Зокрема, розглядаються випадки використання відмінкових форм і прийменникових конструкцій, характерних для класичного аттичного діалекту. Викладений матеріал ілюструється результатами кількісного аналізу мови твору Арріана "Анабазис Александра".

Ключові слова: елліністично-римський період, функціональний синтаксис відмінків, архаїзація мови, класичний аттичний діалект, непрямі відмінки, прийменникові конструкції.

Проблеми історичного синтаксису грецької мови є одним з найменше досліджених аспектів історичного розвитку грецької мови. Окремі його аспекти розглядаються у працях Г. Нана ("A short Syntax of New Testament Greek" [Nunn 1913], де аналізуються особливості синтаксису мови Нового Завіту порівняно з класичними нормами вживання), У. Рутерфорда [Rutherford 1912], А. Сіджвіка [Sidgwick 1883, 1987], С.Я. Шарипкіна [Шарыпкин 1989], Е. Швіцера [Schwyzer 1940] та С. Ушера (в своїй статті "Some observations on Greek historical narrative from 400 to 1 B. C." [Usher 1960] він подає деякі кількісні дані результатів дослідження мови істориків IV–I ст. до н. е.). Аналізу особливостей функціонального синтаксису грецького дієслова присвячені праці У. Гудвіна [Goodwin 1896], Л.Л. Звонської [Звонська 1999, 2005], М.М. Славятинської [Славятинская 1976], С.І. Соболевського [Соболевский 1891], Д.Д. Шмідта [Schmidt 1993]. Синтаксичні особливості грецької мови у різні періоди її розвитку у порівнянні з класичним аттичним діалектом побіжно окреслюються також у вітчизняних та зарубіжних нормативних граматиках давньогрецької мови.

Якщо особливості синтаксису розмовної грецької мови елліністично-римського періоду хоча б частково висвітлені у дослідженнях мови Нового Завіту, то синтаксис літературної мови зазначеного періоду залишається поза увагою дослідників. Тому важливим є дослідження синтаксичних особливостей літературної грецької мови елліністично-римського періоду, а саме синтаксичних засобів архаїзації (зокрема, у системі фун-

кціонального синтаксису відмінків), які використовувались у літературній койне для наближення її до норм класичного аттичного діалекту.

При морфологічній усталеності мови в койне спостерігається, за визначенням І. А. Любарського, тенденція до вирівнювання та спрощення через зменшення великої кількості форм окремих повнозначних частин мови й збільшення числа синтаксичних одиниць та їх комбінацій. Таким чином, у грецькій мові з часом, під впливом зазначеної тенденції, виникли зміни у відмінах та дієвідмінах [Любарський 1927, 43]. В койне відбувся процес зменшення кількості відмінкових форм у вигляді спрощення морфологічного запасу через витіснення окремих відмінків та через уніфікацію зразків відміни.

Іменна парадигма в койне залишилась, головним чином, без змін з класичної епохи. Але певною мірою змінилось саме використання відмінків. Зокрема, часто замість форми *vocativus* використовується форма *nominativus*. Безприйменникове керування у багатьох випадках замінюється прийменниковим: різноманітні відмінкові значення активно виражаються за допомогою прийменників. Так, значення зняряддя дії, яке позначалось давальним відмінком, виражається конструкціями *ἐν + dativus*, *ἀπό + genetivus*, *μετά + genetivus* (пізніше – *μέ + accusativus*). Замість *dativus loci* широко використовуються прийменникові конструкції.

Для визначення особливостей функціонального синтаксису відмінків літературної грецької мови елліністично-римського періоду слід зупинитися на аналізі специфіки використання кожного відмінка.

Грамматична семантика родового відмінка об'єднує значення двох індоєвропейських відмінків. Власне родовий маркував відношення дії чи ознаки до особи чи предмета, а також відношення між особами чи предметами. Тим самим родовий відмінок означав зв'язок дії та об'єкта, а також конкретизував значення імені. Індоевропейський аблятив, навпаки, позначав роз'єднання дії та її об'єкта, відмінність осіб чи предметів за якоюсь ознакою. Тенденція до синкретизації відмінків у грецькій мові призвела до об'єднання цих відмінків, що маркували співвідношення дії (ознаки) та об'єкта.

У період койне стає поширеним використання прийменникової конструкції у партитивному значенні замість класичного безприйменникового генетива. Однак, у Аппіана використання прийменникової конструкції замість *genetivus partitivus* зустрічається лише у 4,4 % випадках (25 прикладів, е. г. VI.25.3. ἀπὸ πολλῶν, VI.15.2. ἐκ τῶν τοξέων, VI.15.1. παρὰ Ὀσσαδίῳν). Для вираження *genetivus partitivus* в описових прийменникових конструкціях використовується у 60 % випадків прийменник *ἐξ* (15 випадків), значно рідше – прийменник *ἀπό* (7 випадків – це 28 %) та досить спорадично прийменники *παρά* (2 випадки – це 8 %) та *ἐν* (1 випадок – це 4 %). У решті ж 95,6 % використовується класична безприйменникова конструкція для вираження партитивного значення генетива (I.1.12.

τῶν Θρακῶν, IV.29.4. τῶν Ἰνδῶν, VI.6.1. τῶν ἱππέων τῶν ἑταίρων тощо) (тенденція до відродження класичного безприменникового датива була досить потужною; так, в мові Геродіана применникові конструкції у паритивному значенні не використовуються).

Безприменниковому генетиву надається перевага також при вираженні сепаративного значення. Дієслова, які сполучаються з генетивом у значенні *genetivus separationis*, вже у класичний період допускають конструкцію з применником ἀπό [Звонська-Денисюк 1997, 383], хоча нормативним було використання безприменникового генетива. Арріан у 62,97 % випадків (51 випадок) використовує нормативний для класичної грецької мови безприменниковий генетив (е. г. I.1.6. τοῦ πρόσω, IV.23.5. τῆς πόλεως, VII.21.1. τῆς Βαβυλῶνος), а також у 23,46 % випадків (19 випадків) применникову конструкцію ἀπό + *genetivus*, використання якої було можливим вже у класичний період (е. г. I.1.4. μακρὰν ἀπὸ τῆς οἰκείας, VI.23.2. πόρρω ἀπὸ θαλάσσης). Значно рідше зустрічаються конструкції з іншими применниками на позначення віддалення (ἐξ – 10 випадків (12,34 %), е. г. VI.8.4. ἐκ τῶν ἄλλων πόλεων, VII.14.10. ἐκ τῆς τάξεως, παρά – 1 випадок (1,23 %): IV.8.9. παρά τινος).

Щодо *genetivus possessivus* слід звернути увагу не на засоби вираження (традиційним засобом вираження посесивного значення залишається класичний безприменниковий генетив), а на функціональні особливості цього різновиду генетива. Як відомо, у класичний період існувало чітке розмежування *genetivus possessivus* (родовий відмінок власника – вказує на річ чи особу, якій щось належить) та *dativus possessivus* (цей відмінок, поєднуючись лише з назвами осіб залежно від дієслів εἶμί, ὑπάρχω, πέφυκα, γίγνομαι тощо, використовується у тих випадках, коли йдеться про констатацію факту наявності чи відсутності у особи того чи іншого предмета). Однак у період койне відчуття тонкої функціональної відмінності між цими різновидами генетива та датива поступово нівелюється, що призводить до частого плутання їх у використанні. Зокрема, у Арріана зустрічається 47 випадків використання давального відмінка замість родового для вираження власника, однак це лише 10,03 % випадків (е. г. II.20.4. τὸ ναυτικὸν αὐτῶ, III.11.7. Ἀλεξάνδρῳ ἢ στρατιά, VII.7.2. αἱ ἄλλαι αὐτῶ νῆες); у решті ж 89,97 % розглянутих прикладів для позначення власника Арріан використовує класичний родовий відмінок (е. г. I.15.6. τὸ αὐτοῦ δόρυ, II.12.3. τῆς μητρὸς τῆς Δαρείου, III.14.3. τὰ πρόσωπα τῶν Περσῶν, VI.27.3. Φραταφέρνου παῖς тощо). Незначне відхилення від класичної норми спостерігається і у вживанні давального відмінка власника. У більшості випадків (264, е. г. I.11.3. ἦν αὐτῶ ὁ στόλος, II.10.1. γενέσθαι αὐτῶ ἢ πρόσδος, III.15.7. Ἀριστάνδρῳ ξυνέβη ἢ μαντεία, VI.27.4. τοῖς ἄλλοις δέος εἶναι) давальний відмінок власника вживається з таким значенням, яке поширене у класичний період, однак у деяких досить нечисленних випадках вживається родовий відмінок, де у класичному аттичному діалекті було

би використано датив (3, е. г. I.18.5. ἦσαν τῶν βαρβάρων αἱ νῆες, II.25.1. τὴν χῶραν Ἀλεξάνδρου εἶναι, III.25.8. τὰ βασίλεια τῶν Ζαραγγαίων ἦν).

У пасивній конструкції виконавець дії виражається родовим відмінком з прийменниками віддалення: ἀπό, ἐκ, παρά. В аттичному діалекті нормою стало використання genetivus auctoris з прийменником ὑπό, що підкреслює причину дії. У період койне поширеним стає використання також інших прийменникових конструкцій з родовим відмінком на позначення виконавця дії. У мові Арріана спостерігається певне коливання між класичною нормою та нормою койне у вживанні прийменників з генетивом на позначення виконавця дії. Класична конструкція ὑπό + genetivus зустрічається у 21,34 % випадків (38 випадків, е. г. IV.25.3. ὑπό τῶν Μακεδόνων, VII.9.6. ὑπό Φιλίππου). Більш поширеним є використання прийменникової конструкції πρὸς + genetivus, яка вживається у 57,3 % випадків для позначення виконавця дії (102 випадки, е. г. Praef. 3 πρὸς ἄλλων, VI.1.3. πρὸς Αἰγυπτίων, VII.8.2. πρὸς Ἀλεξάνδρου). У такому значенні бачимо також вживання прийменникової конструкції ἐξ + genetivus (32 випадки – це 17,97 %, е. г. IV.17.4. ἐκ τῶν Μακεδόνων, V.12.4. ἐκ Πάρου, VII.4.2. ἐκ τῶν κατεχόντων). Крім того зустрічаються поодинокі конструкції з прийменниками παρά, ἀπό, μετά, ἐπί + genetivus (відповідно 3, 1, 1, 1 випадок, е. г. IV.11.7. παρ' Ἑλλήνων, IV.5.1. ἀπό τοῦ Κοίνου, IV.17.3. μετά Ἀμύντου, IV.20.2. ἐπὶ Δαρείου).

У класичній грецькій мові безприйменниковий генетив міг позначати причину дії (genetivus causae). У період койне для позначення причини дії надається перевага прийменниковим конструкціям. У творі Арріана безприйменниковий генетив на позначення причини використовується лише у 6 випадках (27,28 %), е. г. IV.9.1. τῆς συμφορᾶς, VII.23.3. τῆς προθυμίας. Більшого поширення набуває прийменникова конструкція ὑπό + genetivus (9 випадків – це 40,9 %, е. г. VI.8.8. ὑπό πορείας, VII.3.3. ὑπό τῆς νόσου). Меншою мірою використовувались конструкції з прийменниками ἐκ (3 випадки: VI.12.1. ἐκ τοῦ τραύματος, VI.25.6. ἐκ καύματος, VI.25.6. ἐκ δίψου), πρὸς (3 випадки: VI.24.4. πρὸς τῆς θερμῆς, VI.24.4. πρὸς βάρους, VI.24.6. πρὸς τοῦ καύματος), διά (1 випадок: IV.17.3. διά γῆρας).

Найбільш загальне значення давального відмінка – вираження близькості, співучасті, визначеності у просторі і часі. Ця обставина стала основою для об'єднання у давальному відмінку трьох індоєвропейських відмінків: давального, інструментального та місцевого. У грецькій мові у писемну літературну епоху (тобто після VIII ст. до н. е.) принаймні в аттичному та іонійських діалектах не протиставлялись за граматичним значенням форми давального та місцевого відмінків (у другій відміні почала використовуватися лише форма давального, у решті – форма місцевого відмінку; у Гомера та пізніше, в інших діалектах сліди цих відмінностей ще зберігалися).

Отже, давньогрецький dativus поєднував у собі функції трьох відмінків: власне давального, інструментального та локатива. Але локативні

функції датива починають поступово втрачатися, чому сприяє обов'язкове використання прийменників *παρά, ὑπό, ἐν* та *σύν* з підсилювальною функцією. Крім того, відбувається перерозподіл у керуванні: якщо Гомер досить часто використовує прийменник *μετά* з давальним відмінком (*μετὰ Μυρμιδονέσσιν*), то у аттичному діалекті таке вживання стає вкрай рідкісним. Те саме стосується прийменника *ἀνά*.

Цей "злитий" відмінок, який мав настільки невизначене, дифузне значення, почав з елліністично-римської епохи поступово все частіше замінюватися прийменниковими конструкціями (зі знахідним, рідше – з родовим відмінком), що призвело (у візантійську епоху) до відмирання форм давального відмінка та переходу до тривідмінкової системи відмінювання у новогрецькій мові (називний / родовий / знахідний).

Яскравим прикладом наслідування Арріаном аттичних норм всупереч тенденціям койне є використання безприйменникового датива на позначення знаряддя дії. Тенденція до заміни в койне датива прийменниковою конструкцією простежується у поширенні використання конструкції *ἐν + dativus* замість *dativus instrumenti* (який у класичну епоху використовувався безприйменниково на позначення знаряддя чи засобів, за допомогою яких відбувається дія), е. г. *ἐν ἀκοντίῳ φονεύειν*. Натомість, у Арріана не зустрічається жодного випадку використання прийменникової конструкції з дативом у такому значенні: у всіх 78 випадках використовується класичний безприйменниковий датив, е. г. I.1.7. *ταῖς ἀμάξαις*, IV.27.2. *βέλει*, VI.29.8. *Περσικοῖς ὑράμμασι*.

Отже, грецька мова елліністично-римського періоду розвивалась під впливом двох протилежних тенденцій. З одного боку, загальна архаїзаторська спрямованість культури Греції елліністично-римського періоду призвела до потужних архаїзаторських тенденцій в літературній мові (наслідком чого стає використання фонетичних варіантів, граматичних форм, синтаксичних конструкцій, лексичних засобів, характерних для класичного аттичного діалекту, однак не поширених у грецькій мові елліністично-римського періоду). З іншого боку, природний розвиток грецької мови, який не міг бути призупинений чи регламентований прагненнями пуристів чи граматичними вченнями епохи, проявлявся у тенденціях до спрощення граматичної системи, до її уніфікації (у результаті поширеним стає використання розмовних фонетичних варіантів, уніфікованих парадигм та спрощених синтаксичних конструкцій у літературних творах).

Як показав кількісний аналіз особливостей функціонального синтаксису відмінків мови твору Арріана, на синтаксичному рівні прояв архаїзації бачимо, зокрема, у ригористичному використанні певних відмінкових форм і прийменникових конструкцій, уживання яких було поширеним у класичному аттичному діалекті, однак не було характерним для койне. Показовим у цьому аспекті є відновлення у використанні класичних безприйменникових відмінкових форм (як-от *genetivus partitivus, causae, dativus instrumenti*)

усупереч панівній в елліністично-римський період тенденції до поширення використання у такому значенні прийменникових конструкцій, а також дотримання консервативних норм у вживанні деяких функціональних різновидів генетива (*genetivus possessivus* та *auctoris*).

The article deals with the research of historical syntax questions of ancient Greek of Hellenic-Roman period. The accent is made on the peculiarities of functional usage of cases in literary Koine, which are due to the common archaisating tendencies of the epoch. In particular, the examples of classical Attic case and prepositional constructions usage are being analyzed. The material is illustrated by the results of quantitative analysis of the language of Arrians "Anabasis of Alexander".

Key words: Hellenic-Roman period, functional syntax of the cases, archaisation of the language, classical Attic dialect, oblique cases, prepositional constructions.

1. Звонська Л.Л. Внутрішня структура давньогрецької мови. Особливості функціонального синтаксису системи дієслова. – К.: Українські енциклопедичні знання, 1999. – 84 с.
2. Звонська Л.Л. Генеза парадигми темпоральності у давньогрецькій мові. – К.: Вид. центр КНЛУ, 2005. – 256 с.
3. Звонська-Денисюк Л.Л. Внутрішня структура давньогрецької мови: особливості функціональної морфології системи дієслова. – К.: Українські енциклопедичні знання, 1999. – 74 с.
4. Звонська-Денисюк Л.Л. Давньогрецька мова. – К.: Томіріс, 1997. – 590 с.
5. Любарський І.А. Сучасно-язикознавче висвітлення *koine*. – Кам.-Под.: Друкарня ім. В.І. Леніна, 1927. – 119 с.
6. Славятинская М.Н. О становлении категории времени в греческом языке // Вопросы классической филологии. – М., 1976. – № 6. – С. 115–145.
7. Соболевский С.И. Синтаксическое деление времен греческого глагола // Филологическое обозрение. – 1891. – Т. 1. – С. 280–311.
8. Шарыпкин С. Я. К реконструкции древнейшего этапа развития древнегреческой падежной системы // Сравнительно-историческое изучение языков: Проблемы реконструкции. – М.: Наука, 1989. – С. 50–54.
9. *Arrianus Flavius*. *Alexandri anabasis*. – Lipsiae: In aedibus B. G. Teubneri, 1907. – 426 p.
10. *Goodwin W.W.* *Syntax of the Moods and Tenses of the Greek verb*. – Boston; N.Y.; Chicago; London: Ginn & Company, 1896. – 472 p.
11. *Nunn H.P.V.* *A short Syntax of New Testament Greek*. – London: Cambridge University Press, 1913. – 171 p.
12. *Rutherford W.G.* *First Greek Grammar syntax*. – London: MacMillan Co., 1912. – 183 p.
13. *Schmidt D.D.* *Verbal Aspect in Greek: Two Approaches // Biblical Greek Language and Linguistics: Open Questions in Current Research*. – Guildford: Sheffield Academic Press, 1993. – P. 63–73.
14. *Schwyzler E.* *Syntaktische Archaismen des Attischen*. – В.: Verlag der Akademie der Wissenschaften, 1940. – 16 p.
15. *Sidgwick A.* *A first Greek writer*. – L.: Rivingtons, 1883. – 227 p.
16. *Sidgwick A.* *Lectures on Greek prose composition*. – L.: Rivingtons, 1887. – 170p.
17. *Usher S.* *Some observations on Greek historical narrative from 400 to 1 B. C.* // *American journal of philology*. – 1960. – Vol. 81. – № 4. – P. 358–372.